

Arbeidsbestel onder druk

Hardnekkige werkloosheid, fricties op de arbeidsmarkt, latente spanningen tussen actieven en niet-actieven, oplopende weerstand tegen herverdeling van inkomens, toenemende aspiraties om zich een plaats in het arbeidsproces te veroveren, onvrede met de kwaliteit van de arbeid en het onverricht blijven van nuttige werkzaamheden omdat de arbeid te duur is geworden, vormen overvloedige aanwijzingen dat het arbeidsbestel onder druk staat. Onder grote druk, want het bestel slaagt er steeds minder in waar te maken wat het pretendeert: volledige en volwaardige werkgelegenheid te bieden voor ieder die wil en kan werken. In een samenleving waarin het verrichten van betaalde arbeid zo'n sleutelrol vervult bij het verwerven van inkomen, maatschappelijk aanzien, zekerheid, eigenwaarde en ontplooiingskansen als bij ons het geval is, moet dat wel tot spanningen en frustraties leiden. Dit nummer van *ESB* is gewijd aan het arbeidsbestel onder druk. Waar liggen de knelpunten en in welke richtingen zou naar oplossingen kunnen worden gezocht.

Kwant beschrijft de ontwikkeling van onze samenleving tot een arbeidsbestel. Arbeid is voortdurend gestegen in de rangorde van sociale waarden. De hedendaagse, westerse mens wil zijn waarde bewijzen door produktief te zijn, te presteren. Het hebben van een baan is daarbij als een soort bewijs van volwaardig lidmaatschap van de samenleving gaan gelden. In samenhang daarmee is de baan gecultiveerd, bekleed met nogal wat rechten en zekerheden. Mede als gevolg daarvan is arbeid echter steeds duurder geworden. Zo duur dat er een sterke uitschakelingstendens van arbeid op gang is gekomen. Voor steeds grotere aantallen is er geen plaats meer in het arbeidsproces, zeker niet als zij niet tot de meest produktieven behoren. Maar tegelijkertijd blijft belangrijk werk ongedaan omdat het onbetaalbaar is geworden. Het is tegen die achtergrond niet verwonderlijk dat de druk op het arbeidsbestel hoog is opgelopen. Maar daarmee, zet Kwant uiteen, is de inrichting van de samenleving zelf problematisch geworden.

De problemen manifesteren zich in de eerste plaats op de *arbeidsmarkt*. Hartog beschrijft de structurele ontwikkelingen in het Nederlandse bedrijfsleven die tot een aanzienlijke vermindering van de vraag naar arbeid in de industriële sector hebben geleid. Lange tijd heeft daar een uitbreiding van de werkgelegenheid in de commerciële-dienstensector en bij de overheid tegenover gestaan (zie de bijdrage van Darsono), maar nu begint zich ook daar een kentering af te tekenen. Het aanbod van arbeid blijft intussen onverminderd stijgen op grond van demografische factoren en de verhoging van het deelnemingspercentage van vrouwen op de arbeidsmarkt, mede als uitvloeisel van het emancipatiestreven. De conjuncturele inzinking heeft de problemen nog verscherpt. Naast het vraagtekort speelt het probleem van de aansluiting tussen vraag en aanbod op de arbeidsmarkt. De belangstelling van werkzoekenden richt zich voor een deel op andere sectoren dan waar de (geringe) vraag zich bevindt. De weerstand tegen vuil, onaangenaam werk is toegenomen. Volgens recente ramingen van het CPB 1) heeft van de toename van het arbeidsaanbod in de jaren tachtig 70% een specifiek kwartaire opleiding, voor het merendeel van relatief hoog niveau. Bekwame mensen ongetwijfeld, maar niet wat men op het oog zal hebben gehad bij het ontwerpen van het herindustrialisatiebeleid. Het is duidelijk dat aan het functioneren van de arbeidsmarkt in de komende jaren zeer hoge eisen zullen worden gesteld, willen vraag en aanbod voldoende op elkaar aansluiten. Hogere eisen dan waaraan in het recente verleden werd voldaan.

Niet alle problemen worden manifest op de arbeidsmarkt. Naast de frustraties van degenen die teleurgesteld zijn doordat zij niet aan het arbeidsproces kunnen deelnemen, zijn er klachten van anderen die wel zijn ingeschakeld, maar allerminst tevreden zijn over de *kwaliteit van de arbeid*. De Sitter, en Pot en Vreeman besteden hier aandacht aan. De Sitter zet uiteen hoe de rationalisatie van

de productie, de ver doorgevoerde arbeidsdeling en de daarmee samenhangende bureaucratisering van de arbeidsorganisatie in veel gevallen tot een degradatie van de arbeidstaak hebben geleid, juist in een tijd dat meer uitgesproken opvattingen en verlangens met betrekking tot mondigheid, medezeggenschap en het dragen van medeverantwoordelijkheid ontstonden. De ontwikkelingen in de werkorganisatie staan haaks op de ontwikkelingen in het Nederlandse educatieve stelsel, aldus De Sitter. Ook Pot en Vreeman hebben niet veel goede woorden over voor de kwaliteit van de arbeid, vooral in de industrie. En het is niet denkbeeldig dat nieuwe technologische ontwikkelingen eerder tot een verslechtering dan een verbetering van de situatie zullen leiden.

Daarnaast zijn er *financiële problemen* die het arbeidsbestel onder druk zetten. Het is al gesignaleerd dat arbeid steeds duurder is geworden en steeds exclusiever. Maar tegelijkertijd zijn ook zij die niet werken in toenemende mate aanspraak gaan maken op een eigen inkomen. De financiële last van het groeiend aantal niet-actieven is zwaar gaan wegen op de schouders van de werkenden (zie ook Hoffman). Vooral nu de (inkomens)groei stagneert neemt de wrevel daarover toe. Er komen steeds sterkere aanwijzingen dat de grenzen van de solidariteit in zicht zijn. Het is duidelijk dat hier een grote bron van conflicten ligt.

Last but not least heeft ook het *emancipatiestreven* consequenties voor het arbeidsbestel. Emancipatieoelstellingen zijn altijd sterk verweven geweest met participatie op de arbeidsmarkt. In het bijzonder is herverdeling van arbeid en arbeidstijdverkorting benadrukt: een 25-urige werkweek voor iedereen om mannen en vrouwen gelijke kansen te bieden op de arbeidsmarkt. Op die manier zou ook voor meer vrouwen economische onafhankelijkheid te verwezenlijken zijn. Daarnaast zijn denkbeelden over verzorgingsloon en basisinkomen opgekomen. Maar de geweldige herverdeling van inkomens die met het ten uitvoer leggen van deze doelstellingen gepaard zou gaan staat garant voor grote weerstanden.

Problemen te over; zijn er ook oplossingen? De auteurs die in dit nummer aan het woord komen trachten op hun terrein naar openingen te zoeken. Onlangs heeft ook de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) een rapport uitgebracht over *Vernieuwingen in het arbeidsbestel 2)*. Van Stiphout, voorzitter van de projectgroep die het rapport heeft voorbereid, gaat nader in op drie ideeën die daarbij naar voren zijn gekomen: het voeren van een consumptiebeleid, herverdeling van arbeid, en nieuwe vormen van inkomensgaranties. Maar hij moet tegelijkertijd constateren dat onder druk van de werkloosheidsproblemen de vruchten van het denken over maatschappelijke vernieuwing in het „vrieshuis van de economische recessie” lijken te zijn opgeborgen. Faase beaamt dat als hij kijkt naar ontwikkelingen in de arbeidsverhoudingen. Veel van de vernieuwingen in het arbeidsbestel zullen moeten worden geconcretiseerd op het niveau waar werkgevers en werknemers opereren, maar daar blijkt de drang tot vernieuwing nog geen hoge vlucht te hebben genomen.

Het arbeidsbestel staat onder druk — dat lijdt geen twijfel. Maar gemakkelijke oplossingen liggen niet voor de hand. Misschien wordt het tijd dat we af zien te komen van de overdadige cultivering van betaalde arbeid, die ons — in de woorden van Kwant — leidt „naar een onverzorgde samenleving die ten dele bevolkt wordt door gefrustreerde mensen”. Het moet anders kunnen.

L. van der Geest

1) Centraal Planbureau/Sociaal en Cultureel Planbureau, *Arbeidsaanbod ten behoeve van de kwartaire sector in de jaren tachtig*, Project personeelsvoorziening kwartaire sector, bulletin no. 3, 's-Gravenhage, 1982.

2) WRR, *Vernieuwingen in het arbeidsbestel*, Rapporten aan de Regering no. 21, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage, 1981.